

Арбабаева А.Т.

п.ғ.м., аға оқытушы, arbabaeva78@mail.ru

Кәрібай А. ДФ-42 тобының студенті

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Кафедра Арнайы және инклюзивті білім беру,
Қазақстан, Қарағанды қ

АУТИЗМ СПЕКТРІ БҰЗЫЛҒАН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДА МОТОРЛЫ ЕЛІКТЕУ ВЕРБАЛДЫ ЕМЕС ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫН ҚАРАСТЫРУ

Аннотация. Қазіргі уақытта аутизмнің нақты себептері анық зерттелмеген. Көп ғалымдардың деректері бойынша, аутизмді бар балалардың себебі орталық жүйке жүйесінің бұзылуы салдарынан болады. Тұқымқуалаушылық фактордың әсері мол екенін көптеген зерттеушілер мойындайды. Сонымен бірге мидың органикалық зақымдалуы да аутист балаларда жиі кездеседі. Тұқым қуалаушылық хромосомалық өзгерістер, зат алмасу өзгерістері, анасы жүкті және туу кезінде алған жарақаттар, нейроинфекциялар, тағы басқа жағдайлар барлығы да жағымсыз әсер ету мүмкіндігі бар.

Аутизм ми жұмысының бұзылуынан туады. Мамандар аутизмнің 300-ге жуық себебін атап отыр. Бірақ нақты тұжырым, дәйекті дәлел жоқ. Ең алғаш аутизм туралы Э. Блейлер, Лео Каннер, О.С. Никольская, Г. Аспергер, А. Ретта, К.С. Лебединская сынды ғалымдар қарастырған. Қазіргі кезеңде аутизмді зерттеу өрісі кеңейіп отыр. Аутизм $\frac{3}{4}$ бала дамуындағы ауытқушылықтың ауыр түрі, ол әлеуметтік ортамен қарым-қатынастың жоқтығын білдіреді. Симптом ретінде аутизм көптеген психикалық ауруларда кездеседі, бірақ кейбір жағдайларда ерте жастан байқалып, бала дамуына кері әсерін тигізеді. Бұл жағдайды ерте балалық аутизм (ЕБА) синдромы дейді. Ол болса психикалық даму зақымдалуының бір нұсқасы ретінде қарастырылады. Сонымен қатар бала бойында аутизмнің кейбір клиникалық көріністері байқалса, оны аутистикалық тұңғалық қасиеттер деп атайды. Нақты симптом ретінде 2-3 жасқа қарай қалыптасуы мүмкін.

Түйінді сөздер: аутизм, эхолалия, бейвербалды, АСБ (аутизм спектрінің бұзылуы), ЕБА ерте балалық аутизм.

Байланыс, яғни адамдар арасындағы қарым-қатынас - бұл ақпарат алмасу, байланыс, қарым-қатынас және т.б үшін керек. Сондықтан қарым-қатынас қазіргі әлем және жалпы қазіргі қоғам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады. Көптеген адамдар ойлайды қарым-қатынас деген не және ол не үшін қажет?

Мен жауап берейін... Қарапайым тілмен айтқанда, қарым-қатынас дегеніміз - танысу, жаңа нәрсені үйрену, ақпарат беру немесе жаңа нәрселерді білу үшін оны бөлісу және т.б. үшін біреумен қарым-қатынасты, қарым-қатынасты сақтауға көмектесетін нәрсе. Қарым-қатынас вербалды (сөйлеу, жазбаша сөздер) және вербалды емес (көзқарасы, дене қалпы, қарапайым ым-ишара) болуы мүмкін. Қарым-қатынас - бұл басқа адамға бағытталған мінез-құлық (оның нысанын қоғам анықтайды), ол өз кезегінде осы мінез-құлықпен байланысты тікелей немесе әлеуметтік марапатты қамтамасыз етеді.

Қазіргі қоғамдағы бүлдіршіндерімізде, аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларда қарым-қатынас жасау қабілеті нейротиптік балалармен яғни, құрдастарымен салыстырғанда басқаша дамиды: ол әдетте кейінірек басталады және баяу немесе біркелкі емес, әртүрлі аспектілерде жетекші немесе артта қалады. Сондықтан қарым-қатынаста және мінез-құлықтың ауыстыру үлгілерін іздеуде қиындықтар туындайды. Кейде бала оған айтылған кезде «естітін емес», мәлімдеменің бір бөлігіне ғана жауап беретін, бәрін сөзбе-сөз қабылдайтын сияқты көрінеді.

АСБ бар кейбір балалар үшін сөздер мен өрнектер диалогқа кіру үшін пайдаланылмайды, бірақ бұрын естілген сөйлеу фрагменттерінің қайталануы болып табылады (мысалы, басқа адамдардың мәлімдемелері, жарнамадағы фразалар, мультфильмдер, таныс өлеңдер немесе әңгімелер). Бұл эхолалия деп аталады және көбінесе қарым-қатынас емес.

Бейвербалды қарым-қатынастың дамуында да қиындықтар туындауы мүмкін (мысалы, бала әңгімелесушіге қарамайды, ым-ишараны аз қолданады немесе мүлдем қолданбайды, басқа адамдардың ым-ишарасы мен мимикасын түсіндіруде қиналады). Аутизмді бар кейбір балалар дыбыстарды жақсы айта алады, бірақ тым жұмсақ немесе тым қатты сөйлейді. Аутизммен ауыратын

бала үшін диалогты бастау, қарым-қатынасты жалғастыру, сөздерді табу, ой тұжырымдау, эмоциялармен бөлісу өте қиын болуы мүмкін.

Көбінесе ата-аналар мен аутизм спектрінің бұзылуы бар баланың айналасындағы көптеген адамдар баламен мүлде қарым-қатынас жасауға және қарым-қатынас жасауға қабілеті жоқ екенін сезіне бастаған уақытта олар не істеу керектігін түсінбейді. Балаға бірден айтқан уақытта оған не айтылғанын мүлде естімейтін сияқты көрінуі мүмкін, ол өз атына жауап бермейді және/немесе қарым-қатынас жасау әрекеттеріне немқұрайлы қарайды. Дегенмен, аутизм спектрінің бұзылуы бар балада қарым-қатынас пен қарым-қатынасты ынталандыру үшін күнделікті мүмкіндіктер мен ойындарды пайдалануға болады.

Баланың қарым-қатынастағы күшті және әлсіз жақтарын анықтау үшін ең алдымен оның қарым-қатынасын байқау керек. Мысалы, егер бала сөйлесу үшін сөйлеуді немесе қандай да бір дыбыстарды мүлде қолданбаса, онда баламен қарым-қатынаста бір ғана сөйлеу емес, ым-ишараны қолдануды бастаған жөн. АСБ бар бала сөйлеуден басқа әртүрлі қарым-қатынас әдістерін қолдана алады: жылау және айқайлау; үлкен адамның қолын пайдаланып, қалаған затты алу; қалаған объектіні қарау; қолды созу; суреттің көрсеткіші және эхолалия.

Эхолалия - бұл басқа адам айтқан сөздерді қайталау және АҚҚ бар балаларға тән қасиет. Бастапқыда бала эхолалияны қолдана бастағанда, ол басқа адамдардың сөздерін түсінбестен және қарым-қатынас ниеті болмаса, жай ғана қайталайды. Дегенмен, эхолалия пайда болуы өте жақсы белгі. Бұл баланың қарым-қатынасының дамып келе жатқанын көрсетеді, уақыт өте келе бала сөздер мен сөз тіркестерін қайталау арқылы мағыналы нәрсені жеткізе алады. Мысалы, бала ата-анасы шөлдеді ме деп сұрағанда, оған айтылған сөздерді есіне түсіруі мүмкін. Ол кейінірек бұл сөздерді басқа жағдайда өз сұрағын қою үшін қолдануы мүмкін.

Қарым-қатынастың екі негізгі себебі бар:

Әдейі емес қарым-қатынас: бала басқа адамдарға қандай да бір әсер етеді деп күтпестен бірдеңе айтқан немесе жасаған кезде. Қарым-қатынастың бұл түрі баланы тыныштандыру, зейінді шоғырландыру немесе қайғылы/қуанышты оқиғаға жауап ретінде қызмет етуі мүмкін.

Қасақана қарым-қатынас: бала басқа адамға хабарды жеткізу үшін бірдеңе айтқан немесе жасаған кезде. Байланыстың бұл түрі басқа адамдардың талаптарына немесе өтінішіне наразылық білдіруі мүмкін. Бала өз әрекетінің басқа адамдарға әсер ететінін түсінгеннен кейін қасақана қарым-қатынас жасау оңайырақ болады. Аутизм спектрінің бұзылуы бар бала үшін әдейі емес қарым-қатынастан әдейі қарым-қатынасқа көшу алға қарай жасаған үлкен қадам болып табылады.

Аутизм спектрінің бұзылуы бар баламен қалай тиімді қарым-қатынас жасау керек:

Жоғарыда айтылғандай, қарым-қатынасты бастаудың ең маңызды шарты - кемінде екі серіктестің болуы (хабарламаны жіберуші және оны қабылдаушы). ТҚҚ бар бала диалогты бастау және оны жүргізу, сондай-ақ хабарламаның мағынасын түсіну қиынға соғатындықтан, ересек адамның сөйлеуін баланың даму деңгейіне сәйкес бейімдей алуы маңызды. Аутизммен ауыратын көптеген ересектер сөйлеу ағымында жеке сөздерді таңдау қиынға соғатынын айтады. Әңгімелесушінің қазір кіммен сөйлесіп жатқанын түсіну де қиын (мысалы, «бәрі қолын жууға барады» деген сөзді ТҚҚ бар бала оған да қатысты деп қабылдамауы мүмкін).

Аутизм спектрінің бұзылуы бар баламен қарым-қатынасты қалай жақсартуға болатынын нақтылап айтып өтейін:

- Баланызбен карапайым және түсінікті сөз тіркестерін қолданып сөйлесіңіз - бұл балаға хабарламаның жақсы түсінуге көмектеседі. Егер бала жалғыз сөздерді қолданса, сөйлемді екі сөзге дейін қысқартуға тырысыңыз. Мысалы, «Аружан, тезірек тамақтанаық, бірақ алдымен ойыншықтарды алып, қолды жуу керек» деген ұзақ сөйлемнің орнына біз бірнеше қысқа сөйлемді айтамыз: «ойыншықтарды тастаңыз», бұл аяқталғаннан кейін, « қолыңызды жуыңыз», содан кейін - «жүрейік тамақ ішейік»). Егер бала әлі сөйлеуді қолданбаса, бөлек сөздерді қолданыңыз (мысалы, «жеуге барайық» орнына - жай «жеу» сөзі).

- Сіз «алдымен - содан кейін» (мысалы, «алдымен қолыңызды жуыңыз, содан кейін тамақтаныңыз») сөйлеу фразасын қолдануға болады.

- Нұсқауды сұраққа айналдырмаңыз, бекіту формасын қолданыңыз («кітап оқуға барасыз ба?», «тамақ ішуге барасыз ба?» «ұйқысыз ба?») деген сөздердің орнына «оқуға барайық», «Тамақ ішейік», «ұйықтайық»). Бұл баланың қазір істеуі керек нәрсені жасаудан бас тарту ықтималдығын айтарлықтай төмендетеді.

- Сұрақты қайталамас немесе нұсқаулар бермес бұрын балаға ақпаратты өңдеуге уақыт беру өте маңызды (әдетте баланың жеке қабілетіне байланысты 5-тен 15-ке дейін санау ұсынылады).

- Бала сізге назар аударуы үшін, қарама-қарсы тұрыңыз, көзбен байланысқа шақырыңыз.

- Сөйлеуді ыммен немесе визуалды қолдаудың басқа түрлерімен сүйемелденізі.
- Балаңыз сізге жауап беруін немесе бірдене істеуін қаласаңыз, онымен сөйлесіңіз.
- Әрекеттерді кезекпен көтермелеу («алдымен сен, содан кейін мен», «менің кезегім, сенің кезегім»), бұл баланы белгілі бір сәтте қандай да бір әрекетті орындау уақыты келмегенде күтуге үйретеді.
- Ойындарды, әрекеттерді, ойыншықтарды пайдалана отырып, баланың қолайлы түрде қарым-қатынас әрекеттерін күшейту. АСБ бар бала үшін қарым-қатынас оңай жұмыс емес.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1.Гордеева А. В. Реабилитационная педагогика: учеб. пособие для студентов педагогических вузов и колледжей. -М., 2005. -320 с.
- 2.Выготский Л. С. Мышление и речь. Психологические исследования /Л.С.Выготский. - М:Лабиринт,1996.
- 3.Аппе Франческа. Введение в психологическую теорию аутизма. -Москва: Теревинф, 2006. -216 с.
- 4.Морозова С. С. Аутизм: коррекционная работа при тяжелых и осложненных формах: пособие для учителя-дефектолога /С. С.
- 5.Морозова.М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2007. -176 с.
- 6.Морозов С. А. Детский аутизм и основы его коррекции (материалы к спецкурсу). -Москва: изд-во «Сигналь», 2002. -205с.
- 7.Нуриева Л. Г. Развитие речи у аутичных детей. -Москва: изд-во «Теревинф», 2006. -148с.
- Симашкова Н. В. К особенностям коррекции речевых расстройств у больных с синдромом детского аутизма. -Москва: Исцеление: Альманах, 1993. -154с.
- 8.Шипицына Л. М. Детский аутизм. Хрестоматия: учеб. пособие для студентов высших и средних педагогических, психологических и медицинских учебных заведений. -СПб: 2001. -368 с.

УДК 37.034
ББК 74.01

Арсентьева В.В.

студент 4 курса Московский государственный университет технологий и управления
имени К.Г. Разумовского (ПКУ) e-mail: arsenteva.vichka@bk.ru

Рабаданова Р.С.

научный руководитель, к. пед. наук, доцент,
Московский государственный университет технологий и управления им. К.Г. Разумовского (ПКУ)

ИГРОВЫЕ МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: Как модель межличностного общения игры способствуют воспитанию у детей потребности в общении друг с другом. Нравственная мотивация выражается в игре: ребенок может проявить себя, свои умения, свои волевые качества и свое отношение к окружающим. Игра является основным способом развития коммуникативных навыков детей, поскольку она является основным видом деятельности. Начиная с дошкольного и среднего школьного возраста основным содержанием игры являются социальные отношения, связанные с реальными отношениями между людьми. Развитие коммуникативных навыков при участии детей в ролевых играх происходит в процессе согласования действий с другими детьми; вырабатываются навыки выражения просьб; развивается доброта, чуткость, отзывчивость, умение слушать партнеров, умение оказывать взаимопомощь.

Ключевые слова: игра, коммуникативные навыки, ребенок, дошкольный возраст, общение, игровые методы, сюжетно-ролевая игра, воспитание.